

Gebei Sándor

„Polak, Węgiel, dwa bratanki, i do szabli, i do szklanki...”

„Lengyel, magyar két jó barát,
együtt harcol, s issza borát...”

A közismert mondás, amely a szabalyák világában keletkezhetett, a Rákóczi-szabadságharc idején csak erős megszorításokkal érvényesíthető. Egyáltalán, segítették-e egymást, s ha igen, akkor hogyan segítették egymást a lengyelek és magyarok az 1703–1711 közötti években? Beszélhetünk-e a lengyelek, magyarok tömeges együttműködéséről az adott években?

II. Rákóczi Ferencet 1701. április 18-án nagysárosi kastélyában letartóztatták „összeesküvés, a király elleni fegyveres felkelés” gyanújával, és a bécsújhelyi börtönbe szállították. Itt hivatalosan is vádat emeltek ellene, ahonnan a biztos fej- és jószágvesztés ítélet és végrehajtása elől a jezsuita gyóntatója, a porosz származású börtönparancsnok és a felesége segítségével sikeresen megszökött (1701. november 7.). Az egyetlen biztonságot jelentő országba, Lengyelországba menekült. Az emigrációjában írt *Valomásokban* (Első könyv) említi, hogy *„Sem ismerősöm, sem barátom nem volt Lengyelországban, jóllehet nagyanyám, Báthori [Zsófia] fejedelemszszony révén kiváló nemesi házakkal vagyok rokonságban, de a németek igája alatt tilos és veszélyes volt ápolni velük a barátságot.”*

Egy franciákkal konspiráló menekültnek nemigen volt más választása, mint hogy a varsói francia lazaristáknál kopogtasson segítségért, ahol – tudtán kívül – Bercsényi Miklós barátja is rejtőzködött. A „francia vonal” segítségével találtak azokra a lengyel támogatókra, akik 1703. júniusi hazatérésükig védelmet, lakhatást, ellátást biztosítottak számukra. A Sieniawski házaspár viselte gondját a „francia katonai” és „német polgári mérnöknek” álcázott bujdosóknak.

A házaspár előéletéből fel kell villantani néhány momentumot ahhoz, hogy megértsük Rákócziék iránti szimpátiájukat, önzetlen magatartásukat. A Sobieski Jan lengyel király halála (1696) utáni interregnum idején a Sieniawski házaspár Conti francia herceg királyjelöltségét támogatta a „némettel”, Frigyes Ágost szász választófejedelemmel szemben. Ám I. Lipót német-római császár és I. Péter cár beavatkozása nyomán az utóbbi nyerte el a Piastok trónját. II. Erős Ágost (August Mocny) néven vonult be a történelembe. A politikai vereség hatására Sieniawskiék gyümölcsöző taktikára váltottak. A férj, Sieniawski Adam Mikołaj (1666–1726) belzi vajda (a belzi vármegye főispánja) már csak pozíciójának megőrzése miatt

is a hivatalosságot, az Ágost-pártiságot képviselte a családban, a feleség viszont, a híres Lubomirski család szülöttje, Lubomirska Elżbieta Helena (1669–1729) nem adta fel „francia meggyőződését”. A befolyásolható, határozatlan (*niezdecydowany*) férj természetesen tudott arról, hogy felesége a franciaországi lengyel követ, du Héron márki és a lengyel prímás érsek Radziejowski, Michał (1645–1705) közbenjárására a Varsótól távoli, ukrainai kastélyaikban bújtatja az I. Lipót császár-király által köröztetett „gonosztevőket”. A magyarországi szökevények 1702 márciusa és 1703 júniusa között többnyire Brzezanyban (Brezánban, ma: az ukrainai Berezsanyi) élvezték Sieniawskiék vendégszeretetét, Rákóczi plusz még a 32(-33) éves „Asszony” szerelmét is.

Sieniawskiné („Heléna”), Sobieski király feleségének, Maria Kazimiera de la Grange d’Arquiennes = „Marysieńkanak” az udvarhölgyeként sajátította el a francia életvitelt és életmódot a vele járó politikai szerepvállalással. Mint ahogyan annak idején Marysieńka teljesen uralta férje, Sobieski király akaratát, és lépten-nyomon beleártotta magát az országos politikába, úgy a nem „különös szépség” Elżbieta is belefolyt a férfiak „dolgába”. A Rzeczpospolita (Lengyel-Litván Nemzeti Köztársaság) legbefolyásosabb embereivel levelezett, rajta keresztül vezetett Rákócziék útja a francia orientációval szimpatizáló főurakhoz. Így értesülhetett Rákócziék magyarországi tervéről pl. Radziejowski Michał gnieznoi prímásérsek (II. Ágost esküdt ellensége), Wiśniowiecki Janusz Antoni (1678–1741) vilnai, majd krakkói, Potocki József kijevei, Kałski (Kontski) Marcin podóliai vajda stb.

Rákóczi eredetileg úgy tervezte Magyarországra való visszatérését,

hogy francia segélypénzből Lengyelországban négyezer lovas, plusz ugyanannyi gyalogos katonát fogad zsoldjába, és ezzel a komoly sereggel kényszeríti Lipót császár-királyt a magyar sérelmek orvoslására, ami a spanyol trónért megindult Bourbon-Habsburg-dinasztiák háborújában a franciák előnyére is kamatoztatható. A biztos sikerekkel kecsegtető tervből semmi sem realizálódott, mert a protestantizmusát feladó és katolikussá lett II. Ágost lengyel király megmondhatatlanul a Svéd-Livóniára rontott, Riga városát ostromgyűrűbe zárta. Vállalkozása súlyos kudarcba fulladt, szövetségeseinek, Nagy Péter cárnak a felmentő akciója is katasztrofális verességgel zárult (Narva, 1700. november 19/30.).

A katonai fiasco nem maradt politikai következmények nélkül, az ország „fellázadt” a királya ellen. Mivel a király a Rzeczpospolita alapvető működési elvét – *lex regnat, non rex (a törvény uralkodik, nem a király)* – megsértette, és az ország (szejm=országgyűlés) beleegyezése nélkül indított háborút, felelősséggel tartozik. A „milyen módon feleljen a király a vétségéért?” kérdés alapján a társadalom két táborra szakadt. Az egyik álláspont szerint a svédek elleni honvédő háborút folytatni kell az érvényes lengyel-orosz szövetségben továbbra is a király vezetésével, és majd a háború befejezése után kell visszatérni a király cselekedetének a kivizsgálásához, a másik felfogás viszont a király uralkodói alkalmatlanságát hangoztatta, a detronizációját és az interregnum kihirdetését szorgalmazta, a válság megoldását egy új király választásával akarta elérni.

Rákóczi az egymással is viaskodó lengyeleket hátrahagyva, és „*hogya ne legyek a lengyelek terhére*”, segítő

csapatok híján lépte át a lengyel–magyar határt június 16-án, mert *„...ha egyszer az első láng kialszik, a második már sohasem olyan erős”* – ragadta meg a kedvező pillanatot a „németek” elleni nemzeti küzdelméhez. Csak a hónap végén érkezett Magyarországra egy maroknyi erő Lengyelországból. Bercsényi vezette azt a „jelentéktelen segélyhadat”, „a kijevi palatinus” Potocki két-két századnyi dragonyosát és vlahját, valamint a Wiśniowiecki hercegtől kapott két századot. (Sajnos, a pontos létszámot nem ismerjük, mert a későbbi mustarakönyvek nagyon szórt adatokat tüntetnek fel. Egy-egy századzászlóhoz akár néhány tíz fő, vagy éppen száz főt is meghaladó létszám is tartozhatott. Általában 60–110 fő között ingadozott egy-egy kompánia élőereje.) Ezt az erős túlzással 600 főre taksált katonaságot Rákóczi az *Emlékirataiban* „*jelentéktelen segítségként*” jellemezte, ám erkölcsi és mozgósítási hatását ekképpen dicsérte: megtapasztalva a támogatást, a nép *„... felbátorodott, mert remélte, hogy még nagyobb segítséget is kap, és mert a gróf [Bercsényi] pénzt is hozott magával”*.

1703 végén az egész ország fegyvert ragadott az „Ausztiai Ház uralma ellen”, 70 ezerre taksálták a Rákóczi-zászlók alatt harcolók számát. Nem volt hiány emberekben, de a hadieszközökre és felszerelésekre annál nagyobb szükséglet mutatkozott. Lengyelországból és Sziléziából lehetett beszerezni némi muníciót (lőfegyvereket, ólmot), amelynek a megvásárlásában és Magyarországra juttatásában Sieniawskiné aktív szerepet vállalt.

Nem rajta múltott, hogy 1703–1711 között *„Danckából [Danzig, Gdańsk] tízezer puskánál több”* nem érkezett Rákócziékhoz. 1703 végére Lengyelországban olyannyira elmérgesedett a

táborok közötti ellentét, hogy konföderációkat (ideiglenes társadalmi szövetségeket) alkotva keresték a lengyel területen folyó, svéd–orosz háborúval terhelt válságból kivezető utat.

A detronizációban és interregnumban gondolkodó konföderáció vezető személyisége a lengyel katolikus egyház feje, a gnieznoi prímásérsek Radziejowski Michał (1645–1705) volt, aki Rákóczit potenciális lengyel királyjelöltként tartotta számon, és fel is kérte a svéd király, XII. Károly tudtával a maga és társai nevében arra, hogy Ágost király helyébe lépjen. *„De mint-hogy a háborút saját hazám szabadságáért kezdtem és láttam, milyen nagy mozgás és erjedés kezdődött az ország minden rendjében, nem tartottam illőnek, sem becsületemmel összeférhetőnek, hogy cserbenhagyjam érdekeit egy idegen koronáért meg saját előnyömrért”* – háritotta el magától Rákóczi a megtisztelő felkérést. A Rákóczi visszalépése miatti szituációt XII. Károly sietve kihasználta és a varsói konföderációval a poznaíni vajdát, Leszczyński Stanisławot (=Szaniszlót) választatta meg II. Ágost ellenében „neo-királynak” 1704. július 12-én. Koronázására csak egy évvel később, 1705. október 4-én került sor Varsóban, s nem a koronázóvárosban, Krakkóban.

A lengyel–litván társadalom 1706–1710 között válságainak egyik leg-súlyosabb időszakát élte. A II. Ágost mellett kitartók *„Pro Deo – Pro Patria – Pro Lege – Pro Rege”* jelszavak hangoztatásával vívták harcukat a svéd hódítók és Szaniszló bábkirály lengyel hívei ellen. A király–ellenkirály szituációban az országos hivatalok, méltóságok duplázódtak, a nemeség ide-, odapártolása mindennapos cselekedet volt. A Rákóczit katonákkal segítő Potocki József (1673–1751),

miután a Jabłonowski Stanisław Jan főhetman halálával megüresedett pozíciót nem kapta meg II. Ágostól, átpártolt I. Szaniszlóhoz, aki szíves-örömezt főhetmanságra emelte. Ettől a pillanattól kezdve ádáz riválisa az ellentábor főhetmanja, Sieniawski Adam lett. Wiśniowiecki Janusz Antoni (1678–1741) ugyancsak Szaniszlópártivá lett. A válság a mélypontját 1707-ben érte el, amikor XII. Károly merész, váratlan lépésével „mattolta” II. Ágostot. A svéd katonakirály a Lengyelországban harcoló hadait I. József német-római császár engedélyével Szilézián át Szászországba vezette téli szállásra, ténylegesen okkupálta Erős Ágost szülőföldjét. Választásra kényszerült a nagyszabású tervekől soha ki nem fogyó (Jeruzsálem felszabadításáról is álmodozó) Ágost. A tét óriási volt számára: vagy a szülőföld, vagy a királyság. A szász elektor, lengyel király a királyságát áldozta fel Szászország megőrzéséért. Erről a döntéséről és írásbeli lemondó nyilatkozatáról sem a szövetségesét, Nagy Péter cárt, sem a mellette kitartó sandomierzi konföderációt nem értesítette, család módon hátat fordított támogatóinak, visszavonult Drezdába. Ezt a radikális változást I. József császár, Anglia, Hollandia, Brandenburg-Poroszország sietve hivatalosították, a Rzeczpospolita törvényes uralkodójának Szaniszlót ismerték el.

Az arcul csapással felérő lépés kivédésére I. Péter cár diplomáciai eszközöket vetett be. XI. Kelemen pápától azt kérelmezte a cár, hogy a protestáns svédek által kreált Szaniszlótól vonja meg áldását, ne legitimálja királyságát. I. József császárt pedig arra emlékeztette a cár, hogy apjával együtt támogatták a szász herceget a lengyel trón megszerzésében, s lám, „a becsületét feledő” herceg, a „leg-

barbárabb szokást” követve, esküjét megszegve az ellenséggel paktált le. A császár vonja felelősségre a birodalom egészét is prostituáló választófejedelmet. A cserben hagyott lengyel Szaniszló-ellenes blokk, élén Sieniawskival, továbbra sem tekintette legitim uralkodójának Szaniszlót, II. Ágost helyébe új királyjelölt után néztek. Egyik kiválasztottjuk II. Rákóczi Ferenc lett, aki 1707 júliusában elfogadta a lengyelek és Nagy Péter cár közös felkérését, hajlandó volt hivatalosan is királyjelöltként megmérettetni magát a királyválasztó országgyűlésen (*sejm elekcyjny*).

Felmerül a kérdés: Radziejowski prímásérsek ajánlatát annak idején nem fogadta el Rákóczi, most, 1707-ben milyen okok miatt bólintott rá a jelöltségre? A legfontosabb érv a Rákóczi-szabadságharc államának, a magyar konföderációnak teljes külpolitikai elszigeteltségében keresendő. Elképzelése szerint, lengyel királyként – a Báthori-hagyományt idézve – sikerül Magyarország és „Erdélyország” helyzetét stabilizálnia, vagyis most, az ónodi trónfosztás utáni interregnum időszakában lebonyolítható lesz a magyar királyválasztás is, megvalósulhat az ő erdélyi fejedelemségének szuverén elismertetése. Rákóczi lengyel királlyá választásának előkészítő fázisa volt Nagy Péter cárnak és II. Rákóczi Ferenc *„erdélyi fejedelemnek és a magyar összeszövetkezett rendek vezérlőjének”* varsói egyezménye (1707. szeptember 4/15.).

A szerződés aláírására és megpecsételésére Varsóba érkezett magyar küldöttséget a lengyelek a júliusi invitálást feledve kifejezetten hűvösen fogadták. Sőt, Sieniawski helyettese, Denhoff marsall egyenesen azzal vádolta meg a magyarokat, hogy „csak *confusiót szaporítani*” jöttek Varsóba.

A Sieniawski házaspár „helyezkedése” még az orosz delegáltaknak is szemet szúrt, mert az *„egykori Rákóczi-jóakaró megváltozott, most hol maga akarja a koronát, hol senkit. Stanislaushoz is jár az embere neki is, czárnak is.”* Sieniawskiné is „kiborult” a szerződés hírére. Először is azért, mert az ő tudta és közreműködése nélkül zajlottak az egyeztetések, másrészt azért, mert szerelemmel szereltetett Rákócziját féltette a lengyelek ármányaitól, kétszínűségétől, harmadrészt pedig azért, mert sanszot látott I. Péter cárnál arra is, hogy a férjét emeljék a trónra.

A varsói szerződés (*dogovor*) mégis megkötött, ám XII. Károly Szászországból megindított támadása a diplomáciai kombinációkat félresöpörte. Ezek a „hivatalos téren” jelentkező problémák a magánszférát mintha kevésbé érintették volna. 1709 telén Sieniawskiné népes kíséretével Munkácsra érkezett, hogy a farsangot szerelmével múlathassa. Egy álló hónapban át tartottak (1709. február 6–március 7.) a „mézes napok”. A véget nem érő bálozásokat szánkózás, vadászatok (Sieniawskiné kiválóan kezelte a fegyvereket), Bercsényieknél és más előkelő uraknál tett látogatások tarkították. A tavasz újra a frontokra parancsolta a háborúzó feleket, a Rákóczi politizálását érzékenyen érintő svéd-orosz háború folytatódott, a mindkét oldalon harcoló lengyel konföderátusok ellentéte sem csitult. Oroszország és a Rzeczpospolita életében gyökeres fordulat XII. Károly király poltavai veresége (1709. június 27./július 8.) után állt be, hiszen a török földre menekült, törökök által „Vasfejűnek” csúfolt király hadereje lengyel földön mindössze néhány várba bezárkózott helyőrségre apadt. A Szaniszló-pártiak ereje elenyészett, maga Szaniszló

király a Svéd-Pomerániában talált menedéket. A győztes cár a lengyel ügyeket nem Rákóczi színre léptetésével, a varsói szerződés újjáélesztésével rendezte, hanem az „áruló” II. Ágost visszafogadásával. 1709 októberében személyesen is találkozott Toruńban (Thornban) a két uralkodó, és „a félreértéseket” tisztázták. Sieniawski és Denhoff asszisztálása mellett újabb államszerződés született 1709. október 9/20-án, amely rögzítette a lengyel-orosz jószomszédságot, a barátságot, a Svédország elleni koalíció fenntartását, a háború végső győzelemig tartó folytatását.

A Szaniszló-párti lengyelek utóvédharca még egy rövid ideig folytatódott, Potocki József seregét az oroszok egészen Magyarország határáig üldözték. A megadás helyett Potocki kb. háromezer lovasával átmenekült a hegyeken, és Munkácsra embereivel együtt felesküdt Rákóczihoz 1709. december 2–4-én. Potocki 1703-ban tanúsított jóindulatát Rákóczi védelmet biztosító magatartásával így viszonozta. A lengyel kontingens, néhány száz svédvel a soraiban még a télen bevetésre került a császáriak ellen. A Potocki és alvezérei, Grudziński, Śmigielki által parancsnokolt egységek nagyszerűen helytálltak az 1710. január 22-i romhányi csatában, állítólag nyolcvan „élettel” fizettek az összecsapásban. A lengyel-magyar határt ellenőrző orosz tábornok, Janus von Eberstädt (Eberstett) egy 1710 májusában írt jelentésében azt említi, hogy a lengyelekből kb. ezer lovas Benderbe távozott XII. Károlyhoz, Magyarországon még kb. 1500 lovas tartózkodik. Egy júniusi információ szerint maga a „Fekete Hetman” (halált megvető bátorsága miatt kapta ezt a ragadványnevet Potocki) is XII. Károly benderi udvarában volt.

A szakadatlan háborúk (1683–1699, 1703–1711) és az 1709–1710-ben dühöngő pestis az ország élő- és anyagi erejét teljesen felemésztették, az elvesztett szabadság visszaszerzéséért indított igazságos harcot már nem volt kivel és mivel folytatni. Egyedüli reményt csak a régió győztes nagyhatalmának, Oroszországnak a katonai segítsége adhatott. A cári jóindulat elnyeréséhez némi alapot az 1707. évi varsói egyezmény biztosíthatott, annak dacára, hogy a megállapodásból semmi sem valósult meg. Rákóczi fő tanácsadóját, Bercsényit már 1710. november 26-án a győztes orosz katonaság által kontrollált Lengyelországba bocsátotta, hogy a cári miniszterekkel tárgyaljon a megszerzendő segítségről. Bercsényi a San folyó melletti Jarosławban működtette a kancelláriáját, és innen címezte leveleinek sokaságát Rákóczinak. Valamennyi levele a szabadságharc életben tartását sugallta a nagyságos fejedelemnek, biztató jövőképpel kecsegtette. A Pálffy-Károlyi-tárgyalásokat eleve a szabadságharc elárulásának minősítette. Nekem úgy tűnik, hogy Bercsényi 1711. február 4-i tanácsa volt az a döntő érv – *„...nem javallom, végit várja ott az tractának Fölséged. Talám jobb, magokban menjenek, mint magunk adjuk fel az országot gratiára, hogy még remúnságunk is elveszzen örökre”* –, amely alapján a Munkács várába bezárkózva folytatni a harcot, vagy Lengyelországba távozni, a cár támogatását elnyerni súlyos dilemmában Rákóczi a távozásáról döntött.

1711. február 21-én Lengyelországba indult, hogy „egyedüli reménységét”, a harc folytatásához szükséges katonai támogatást az orosz cárnál megtalálja. Háromszor is találkoztak (1711. április 28., Jaworow, június 11. Wysocko, augusztus 21. Jarosław), de

a befejezetlen svéd háború és a bizonytalan lengyel közállapotok miatt Nagy Péter cár csupán menedéket és anyagi biztonságot kínált neki és menekült alattvalóinak, a cár szolgálatába álló Rákóczi-katonáknak pedig tisztességes zsoldot. Megbízható adatokkal nem rendelkezünk arról, hogy a szatmári békességet (*pacificatio Szatmariensis*) hány kuruc katona utasította vissza, de Jarosławban és környékén (a Sieniawskiné által vásárolt Rákóczi-birtokon) kb. 3-4 ezer menekült gyülekezett és várta Rákóczi harcot újratekintő parancsát. Rákóczi, miután illúziója szertefoszlott, mindenkit hátrahagyva, senkitől, még a feleségétől és a szeretett Sieniawskinétől sem vett búcsút Jarosławban, útra kelt Franciaország felé, hogy XIV. Lajos francia király segítségével rendezze a magyar ügyet. Miután a spanyol örökösödési háborút lezáró általános európai békébe sem sikerült belefoglaltatni a magyarok ügyét, az 1716-ban kirobbant Oszmán–Habsburg háború nyitott esélyt újra a szabadságharc folytatására. Bercsényi Miklós, Eszterházy Antal, Forgách Simon, Csáky Mihály generálisok mozgósították a visszamaradt emigránsokat, és török földre vezették az erősen megfogyatkozott sereget. Az alig elkezdett háborút már 1718-ban le is zárták Pózsarevácon, így a Rákóczi-katonák választás elé kényszerültek: vagy a törökök, vagy a lengyelek között keresik meg a túlélés formáit. Hopp Lajos *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban* című, komoly levéltári kutatásokon nyugvó munkája plasztikusan jeleníti meg a jarosławi, jaworowi, gdański (Vay Ádám, 1719. január 31.) magyar emigráció nehéz sorsát, fokozatos fogyását, elenyésztését, Rodostóból pedig a hiteles szemtanú, a zágoni Mikes Kelemen tudósított Rákóczi udvaráról, Bercsényi

nyi Miklós, Eszterházy Antal, Forgách Simon, Csáky Mihály, Sibrik Miklós kuruc vezetők jelenlétéről, viselt dolgaikról.

A bemutatott rövid anyagból ki-világlik, hogy 1703–1711 között a lengyel–magyar fegyverbarátságról alig-alig, inkább csak az epizódok

szintjén, illetve bizonyos személyek kapcsán beszélhetünk. Rákóczi és len-gyel mágnástársainak érintkezése a privát szférába szűkíti a kapcsolathá-lót. A „szablyák világába” illeszkedő testvéri segítség igazi valósággá közel másfél évszázaddal később, 1848–49-ben nemesült.

Ajánlott szakirodalom

Hopp Lajos: *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973.

Európa és a Rákóczi-szabadságharc, szerk.: Benda Kálmán, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980.

Norman Davies: *Lengyelország története*, Bp., Osiris, 2006.

Gebei Sándor: *II. Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2013.

Gierowski, J. A. – Grodziski, St.: *Wielka Historia Polski*, Tom 3. Część 1. Kraków, FOGRA, 2003.

Jasienica J.: *Rzeczpospolita Obojga Narodów*. Dzieje agonii, III. Warszawa, Prószyński i S-ka, 2007.

SKARDELLI GYÖRGY RAJZA